

УДК 101.2

ФЕДОРОВА Ксенія – аспірантка кафедри філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2, вул. Дворянська, м. Одеса, Україна, індекс 65000 (Kfyodorova2120@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6875-4704>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

Бібліографічний опис статті: Федорова, К., (2022). Медіа-антропологічні стратегії: «дивовижні хмари» та «антропотехногенез». *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 179–189, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

МЕДІА-АНТРОПОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ: «ДИВОВИЖНІ ХМАРИ» ТА «АНТРОПОТЕХНОГЕНЕЗ»

Анотація. *Мета статті* полягає у висвітленні процесу «антропотехногенезу» та проєкту «дивовижних хмар»; у розкритті потенціалу медіа-антропологічної стратегії та в осмисленні рівня антропологічної рефлексії у цифрову епоху. **Методологічні засади.** *Продуктивним є метод історико-філософського аналізу, що дав змогу розкрити сутність процесу «антропотехногенезу» в концепціях А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера, а також проєкту «дивовижних хмар» Д. Пітерса. При роботі з текстами загальнометодологічною основою були надбання історико-критичного й міждисциплінарного підходів, що дало змогу провести науковий аналіз першоджерел й застосувати теоретичні принципи соціо-гуманітарних дисциплін для комплексного дослідження. До того ж, були застосовані характерні методи підходу «археології медіа», що дозволило побудувати роботу через дослідження взаємодії технологій, мистецтва та науки для перегляду поняття медіа як частини взаємодіючих складних технічних та культурних систем. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше українською представлений аналіз проєкту «дивовижні хмари» медіаісторика*

та соціального теоретика Джона Дарема Пітерса. Простежений процес формування концепції «антропотехногенезу» в філософії А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера як можливості знаходження нових форм людського при взаємодії з технологічними інструментами. **Висновки.** Розкрито сутність двох медіа-антропологічних стратегій, що дало змогу оцінити сучасний рівень антропологічної рефлексії. Окреслений дослідницький фокус, в якому розгортається процес «технологізації» людини та «олюднення» технологічних пристроїв. Медіа розглядаються як складові частини середовища, як інфраструктура, яка формує та підтримує людське існування. Пропонується міждисциплінарний підхід, в якому розглядається логіка співіснування людських та не-людських сутностей, та який дозволяє розширити горизонти класичних дослідницьких підходів і створити нові вектори для філософських роздумів.

Ключові слова: «дивовижні хмари», антропотехногенез, медіа-антропологічна стратегія, антропологічний вимір, Д. Пітерс, А. Леруа-Гуран, Б. Стіглер.

FEDOROVA Kseniia – Postgraduate Student at the Philosophy Department, Odesa Mechnikov National University, 2, Dvoryanska, Odesa, Ukraine, postal code 65000 (Kfyodorova2120@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6875-4704>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>

To cite this article: Fedorova, K., (2022). Media-antropolohichni stratehii: «dyvovyzhni khmary» ta «antropotekhnohenez» [Media-anthropological strategies: “marvelous clouds” and “anthropo(techno)genesis”]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filosofiiia” – Human Studies. Series of “Philosophy”: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45, 179–189, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.12>*

MEDIA-ANTHROPOLOGICAL STRATEGIES: “MARVELOUS CLOUDS” AND “ANTHROPO(TECHNO)GENESIS”

Summary. *The purpose of the article is to highlight the process of “anthropo(techno)genesis” and the conception of “marvelous*

clouds”; to reveal the potential of media-anthropological strategy and to identify the level of anthropological reflection in the digital age. **Methodological** principles. Productive is a method of historical and philosophical analysis that allowed to comprehend the essence of the process of “anthropo(techno)genesis” in the philosophical conceptions of A. Leroi-Gourhan and B. Stiegler, as well as the project of “marvelous clouds” represented by J.D. Peters. During the scientific work with texts general methodological basis were acquisition of historical and critical and interdisciplinary approach, that envisage the analysis of original sources and the implementation of theoretical principles of socio-humanitarian disciplines for complex research. In addition, the specific methods of the “media archaeology” approach were applied, that enabled the research formation considering the study of the interaction of technology, art, and science with the aim to rethink the concept of media as part of complex technical and cultural systems. **Scientific novelty** confirms that for the first time in Ukrainian philosophical tradition the analysis of the conception of “marvelous clouds” presented by media historian and social theorist John Durham Peters is examined. The process of establishing the concept of “anthropo(techno)genesis” in the philosophy of A. Leroi-Gourhan and B. Stiegler is traced as the opportunity to figure out the new forms of the “human” when communicating with technological tools. **Conclusions.** The core ideas of two media-anthropological strategies were illustrated, that allowed to evaluate the level of anthropological reflection. With the general trajectory to define a human, the special research focus is demonstrated, in which the process of “technologization” of man and “humanization” of technology is unfolding. Media are explored as integral parts of the environment, as an infrastructure that shapes human existence. An interdisciplinary approach is asserted, that explicate the logic of the coexistence of human and non-human entities and provides expanding the horizons of conventional research approaches and creation new vectors for philosophical reflection.

Key words: “marvelous clouds”, anthropo(techno)genesis, media-anthropological strategy, anthropological dimension, J. Peters, A. Leroi-Gourhan, B. Stiegler.

Постановка проблеми. Поява нового матеріалізму на початку ХХІ століття дозволила медіадослідникам звернутися

до можливостей самих технологічних пристроїв, а не до текстуального чи політико-економічного аналізу, що лежать в основі конвенційних дослідницьких підходів гуманітарних та соціальних наук. Проте такі обставини не змусили їх ігнорувати, швидше дозволили сформувати інші стратегії з центральним акцентом на аналіз того, як речі працюють, з чого вони зроблені і яка їхня роль між не-людським і людським. У цій ситуації межі між гуманітарними та природничими науками стираються у пост-гуманітарній манері, розкриваючи при цьому важливість доквілля як медіа та медіа як пристроїв, що упорядковують світ. Звідси випливає виникнення цілого ряду стратегій і програм, які пропонують розгляд людини у його цілісності зі світом: як післядії геологічного середовища, епохи Антропоцена; у взаємозв'язку з технологічними об'єктами, за умови власного генезису їхнього розвитку. Подібні міждисциплінарні стрибки пропонують діяти з пост-некласичної позиції: комп'ювати гуманітарні науки, наукові установки та техніки та уникати дихотомії між ними, вимагати охоплення багатьох традиційних науково-дослідних дисциплін від філософії до нанофізики. Прикладом такої продуктивної взаємодії можуть бути концепції «антропотехногенезу» і «дивовижних хмар».

Так, **мета дослідження** полягає у висвітленні процесу «антропотехногенезу» у філософських концепціях А. Леруа-Гурана та Б. Стіглера, а також проєкту «дивовижних хмар» Д. Пітерса; у розкритті потенціалу медіа-антропологічної стратегії та осмисленні рівня антропологічної рефлексії у цифрову епоху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До традиції, яка визнає право технологічних об'єктів на власний спосіб існування нарівні з людиною, належать канадські медіатеоретики Гарольд Інніс та Герберт Маршалл Маклуен, французькі філософи Андре Леруа-Гуран та Бруно Латур, та німецькі дослідники Мартін Гайдеггер та Фрідріх Кіттлер. Ці дослідники, не всі, з яких визнають «медіа» своєю центральною темою, сприймають їх не стільки як тексти, які треба проаналізувати, або аудиторію, з якою необхідно розмовляти, або індустрії з прибутком, скільки як історичні складові цивілізації чи навіть буття. Вони розглядають медіа як стратегію та тактику культури й суспільства, як

устрій та ремесло, за допомогою яких люди та речі, тварини та дані утримуються разом у часі та просторі. Концепцію «техногенезу» та «антропотехногенезу» досліджували французькі філософи ХХ-ХХІ століть: А. Леруа-Гуран розглядав процес «техногенезу» як процес сапієнтації; Ж. Сімондон писав про техніку як про спосіб присутності людини у світі та наділяв її власною онтологічністю; Б. Стіглер продовжував досліджувати процеси антропотехногенезу та критикував технологічну раціональність, підриваючи цим образ технічного розуму початку ХХ століття.

Основний матеріал. *«Настав час для філософії медіа. А філософія медіа потребує філософії природи»* (Peters, 2015, с. 10). Так розпочинає свою роботу «Чудові хмари: до філософії елементарних медіа» англійський теоретик медіа Джон Дарем Пітерс (2015). Він затверджує, що медіа є не просто засобами інформації, а й «органами порядку» («agencies of order») (Peters, 2015, с. 10). Під ефектом упорядкування автор має на увазі особливе становище медіа: окрім відправки повідомлень про діяльність людини в рамках екологічної та економічної систем, медіа також є *складовими частинами цих систем*. Насправді, його робота не претендує на роздуми про майбутнє або на дослідження того, як цифрові технології змінили культуру та суспільство, вона і не про екологічні кризи, які раз у раз вражають сучасний світ. Скоріш за все ця книга про філософію елементарних медіа – особливі елементи, які лежать в основі наших звичок та довілля, а також про уявлення афективних якостей самої природи, про які зазвичай забувають як про посередника в медіадослідженнях (Peters, 2015). Одиницями аналізу у Пітерса виступають класичні елементи повітря, землі, вогню та моря, а також аристотелівський ефір. Крізь великі екскурси в біологію, астрономію, геологію, кліматологію, поряд з міфологією, теологією та великою кількістю філософії, автор стирає межі між гуманітарними та природничими науками в постнекласичній манері та ставить питання про сутність медіа в міждисциплінарному коагуляті.

Одним із найцікавіших елементів книги виступає безпосередньо концепція хмар, яка є для Пітерса базисом для розробки категорій та проблем медіааналізу. Впродовж книги згадки про

хмари вкрай швидкоплинні, проте вже наприкінці п'ятого розділу Пітерс оформляє свої основні тези, спираючись на підхід французького мистецтвознавця Юбера Даміша (1972). У своїй знаковій роботі «Теорія хмари. Малюнок історії живопису» Даміш окреслює проблеми, пов'язані з історичними інтерпретаціями та традиціями уявлення хмар у мистецтві. Хмари постають скрутним елементом для зображення через свою швидкоплинну і динамічну природу, але головним чином через відсутність окресленої форми, що кидає виклик традиційній геометрії зображення епохи Ренесансу (Damisch, 1972). Даміш припускає, що хмари – це «тіла без поверхонь», що, як проникливо зауважує Пітерс, багато в чому передбачає концепт «тіло без органів» Делеза і Гваттарі (1969). Незважаючи на текучу динаміку хмар, на невиразність фіксації їх форми, на виклик правилам перспективи, сюжет хмар залишається одним з домінуючих в історії європейського мистецтва, що змушує історію мистецтва щоразу робити спроби включити таку хистку абстракцію. Пітерс пропонує знайти місце цьому підходу в теорії медіа.

Хмари в цьому відношенні стимулюють інновації в фіксації абстрактних процесів у загальному сенсі: *«Хмари були одними з перших абстрактних об'єктів, які були зображені, і в цьому вони є важливим кроком у передісторії засобів запису»* (Peters, 2015, с. 259). Насправді рухлива природа хмар викликала складності як для живопису, так й для фотографії. Перші спроби сфотографувати хмари не мали успіху, тому що вони були занадто мінливі, щоб їх можна було зняти, що згодом призвело до низки новацій у візуалізації та комп'ютерному моделюванні динаміки атмосфери. Фактично можна провести аналогію з тим, як динамізм довкілля веде до медіаінновацій. Для Пітерса хмари, як і загалом, довкілля є способом розкриття сутності людини у світі; він пропонує розглянути зазвичай непомітні елементи життя як інфраструктуру, яка формує та підтримує наше існування.

Окреме місце у системі Пітерса займає Інтернет як наймасштабніший засіб запису. Ми не будемо зупинятися на аналізі самого поняття, проте зафіксуємо основну тезу: Інтернет – це «машина, яка документує» (Peters, 2015, с. 301), що спричиняє великі екзистенційні наслідки та пропонує унікальну антропологічну

ситуацію. У той час, як тварини проносять історію свого виду в генах, людина зберігає її також у зовнішніх носіях, що відсилає до «екстеріоризації», важливого поняття для концепції «антропотехногенезу», яка буде представлена пізніше.

У самій роботі «Дивовижні хмари» неодноразово зустрічаються посилання до теорії медіа Г. Маклуена (1964). Його праця «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» переглядає твердження про те, що медіа є лише технічними інструментами передачі повідомлення, тепер вони мисляться як символічний жест, цінний сам по собі; як повноцінний творець довкілля. Маклуен розумів медіа вкрай широко і по-різному – від доріг, громадян і грошей до типових медіа-кандидатів двадцятого століття, якими були реклама, фільми та телефони. Обидва ці кроки – *онтологізація та плюралізація медіа* – роблять філософа напрочуд актуальним в епоху цифрових технологій.

Важливим пунктом для Маклуена є ідея про можливість медіа розширювати людину: медіа «розширює назвні» органи почуттів людини, при цьому стаючи її продовженням. Технологічну стадію розвитку суспільства філософ називає фінальною стадією розширення людини, стадією *«технологічної симуляції свідомості, коли творчий процес пізнання буде колективно і корпоративно розширений до масштабів всього людського суспільства приблизно так само, як раніше завдяки різним засобам комунікації були розширені назвні наші почуття та наші нерви»* (McLuhan, 1964, с. 26). М. Маклуен підкреслює різницю між колишніми засобами комунікації та сучасними – розширення людини, викликані технологіями, зачіпають вже не почуття і нерви, а свідомість людини, її інтелект, маючи на увазі, подолання межі простору та часу. І це *«залучає нас у життя всього людства і вживлює в нас весь людський рід, ми змушені брати участь у наслідках кожної своєї дії»* (McLuhan, 1964, с. 26). Приймаючи позицію, що медіа – це технічні об'єкти, які розширюють людський організм, при цьому відтворюють або посилюють тілесні та розумові здібності, Маклуен розмірковує із позиції технологічного детермінізму.

У цифрову епоху теза Маклуена *«медіа є повідомлення»* набуває ще однієї форми: *«користувач – це повідомлення»*. Інформація користувача стає змістом цифрового носія, а його

дані адаптуються та використовуються власниками цифрових носіїв у комерційних цілях для регулювання інтересів та бажань самого користувача. Процес присвоєння даних відбувається непомітно: ефекти цифрових медіа невідчутні, як присвоєння даних користувача, адже часто людина не здогадується про цей процес. Окрім того, що відвідувач інтернет-сайту стає користувачем сайту, сам *сайт стає користувачем відвідувача* (user of the visitor). Нарешті, встановлюється інший порядок причин і наслідків, коли наслідок використання користувачами веб-сайту стає причиною використання веб-сайтом даних відвідувачів (visitors) і, зрештою, користувачів (users) (Logan, 2019). Нова ситуація дозволяє говорити не просто про розширення людини за рахунок цифрових медіа, а також про *розширення цифрових медіа за допомогою людини*.

Якщо робота «Розуміння медіа» Маклуена торкається розширення людини та її можливостей за допомогою медіа, то монументальна двотомна праця французького палеоантрополога Андре Леруа-Гурана «Le geste et la parole» представила історію людського становлення за допомогою мови та інструментів. Ми не випадково розпочали дослідження із зовсім нової роботи Пітерса, яка головним чином ґрунтується на обох вищезгаданих роботах, передбачаючи новий антропологічний вимір суб'єкта. Згідно з Пітерсом, дві книги до певної міри мають надприродну подібність: в «Розуміння медіа» технології розглядалися як розширені органи тіла; тоді як у «Жест та слово» органи тіла осмислюються як розширені технології (Peters, 2015).

Для Леруа-Гурана еволюційна історія людського тіла невіддільна від мови та технологій. Звичне розуміння техніки як зовнішнього розширення людини Леруа-Гуран ускладнює: *техніка є чинником біологічного виміру людства*. Технічні об'єкти не завершують еволюційний процес людства і не надають зовнішнього впливу, навпаки – вони *вбудовані у становлення людського образу*. Техніка перебуває у формі «чисто зоологічного факту» (Leoi-Gourhan, 1964, с. 106) і перехід від зоологічної стадії до соціологічної пов'язаний з тим, що техніка звільняється від зв'язків з організмом та набуває власної форми існування. Такі мутації супроводжуються біологічними еволюційними явищами: створенням знарядь праці або встановленням соціальних

груп (Leoi-Gourhan, 1964). Еволюційні процеси відбуваються як на біологічному рівні, так й у світі речей: технічні об'єкти й люди винаходять одне одного, що є основою подолання дуалізму матеріального і нематеріального. При цьому техніка, яка «звільняється», не перетворюється на зовнішній протез, а залишається пов'язаною з тілом: рука «звільняється» від тіла, тим самим розвиваються рухи предметної дії, далі створюється відношення рука-об'єкт. Так, поняття «звільнення», «екстеріоризація» (як біологічне проживання поза нашого тіла) стає у концепції Леруа-Гурана одним з ключових.

Концепція «екстеріоризації» стала значним внеском французького антрополога у філософію техніки і була розвинена згодом Жаком Дерріда в його «Граматології», що пізніше вплинуло на теорію техніки Бернара Стіглера. Спираючись на положення Леруа-Гурана про техногенез як процес сапієнтації, і про техніку як спосіб присутності людини у світі, а також надаючи техніці власну онтологічність слідом за Ж. Сімондоном, сучасний філософ Бернар Стіглер продовжує досліджувати процеси антропотехногенезу. Критично налаштований проти технологічної раціональності, філософ активно говорив про проблему людина-техніка у своєму проєкті – *Ars Industrialis*, що є спробою створити нову колективність на основі переосмислення сучасних цифрових технологій. Зокрема, цей проєкт пропонує свій словник термінів, що розкриває характер становища технологій у світі. Зупинимось на одному з понять – «епіфілогенез», яке докладно було описано Стіглером у роботі «Техніка і час» (Stiegler, 1994).

«Епіфілогенез» (*Epihylogénèse*) – це неологізм Стіглера, який походить від двох термінів: філогенез та епігенез. Філогенез – це генезис виду (чи, у загальному сенсі, типу). Під епігенезом сьогодні розуміють усі фактори індивідуального розвитку (онтогенезу), які не є генетичними (*Ars Industrialis*). Отже, епіфілогенез – це тип людської еволюції «після» філогенезу; означає не генетичний розвиток, властивий людині; *технічна екстеріоризація, яка переслідує життя засобами, відмінними від життя*. Стіглер виходить з позиції, що до еволюційних змін людства наводять наслідки еволюції пристроїв фіксації (техніки). Виходячи з цього положення, можна розмірковувати про людство, згідно з логікою типів господарства, (аграрне,

індустріальне, інформаційне і т.д). Епіфілогенез супроводжується трьома видами пам'яті: генетична (*la mémoire germinale ou génétique*), епігенетична (*la mémoire somatique ou épigénétique*), епіфілогенетична (*la mémoire épihylogénétique*). Останній вид є специфічним для людства, і характеризується епіфілогенетичним середовищем, тобто складається з технічних об'єктів, що виконують роль опор двом іншим видам пам'яті. Отже, епіфілогенез передбачає генезис штучної пам'яті (від найпростіших знарядь праці до комп'ютерів): пам'ять виноситься за межі тіла (екстеріоризується) і втілюється в технічних об'єктах різного рівня складності (Stiegler, 1994).

Висновки. Пошуки нової суб'єктної перспективи у цифрову добу реалізуються реконструкцією статусу техніки та становища людини у світі. У гуманітарній науково-дослідницькій області знаходять своє місце нові конвергентні феномени – медіа-антропологічні стратегії, які утверджують важливість довкілля як медіа та медіа як особливих органів упорядкування світу; вони розгортають антропологічну ситуацію, у якій техніка виступає чинником біологічного виміру людства, яка вбудована у процес становлення людини.

Середовище з усіма технологічними інструментами є способом розкриття людини в системі світу. Таке антропологічне становище унікальне тим, що завдяки затвердженню онтологізації та плюралізації технологічних пристроїв й розгляду людини з позиції навколишнього середовища, його біогеофізичного виміру існування, людина випадає з затвердженого природного порядку і знаходить можливість осмислення свого потенціалу. У той же час, філософське розуміння природи і техніки як не просто вписаних у систему людського світу, а рівних не-людських сутностей дозволяє розширити горизонти класичних дослідницьких підходів і створити нові вектори для роздумів у рамках традиційно встановлених способів аналізу в соціогуманітарному знанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ars Industrialis. *Épihylogénèse*. URL: <https://arsindustrialis.org/vocabulaire-epiphylogenese-les-trois-memoires> (дата звернення: 27.10.2022).
2. Damisch H. (1972). *Théorie du nuage : Pour une histoire de la peinture*. Seuil : Paris.

3. Deleuze G. (1969). *The Logic of Sens*. Columbia University Press, New York.
4. Leroi-Gourhan A. (1964). *Le geste et la parole. Tome I: Technique et langage*. Albin Michel: Paris.
5. Lindberg S. (2019). *Being with Technique—Technique as being-with: The technological communities of Gilbert Simondon*. Cham: Springer, Continental Philosophy Review.
6. Logan R.K. (2019). *Understanding Humans: The Extensions of Digital Media*. University of Toronto: Toronto, Canada.
7. McLuhan M. (1964). *Understanding Media*; McGraw Hill: New York, NY, USA.
8. McLuhan M. (1967). Interview. In *McLuhan, Hot & Cool*; Gerald, E.S., Ed.; Dial Press: New York, NY, USA.
9. Peters J.D. (2015). *The Marvelous clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. The University of Chicago Press: London.
10. Stiegler B. (1994). *La technique et le temps, I. La faute d'Épiméthée*. Paris: Galilée.

REFERENCES

1. Ars Industrialis. *Epiphylogénèse*. [Epiphylogénèse.] URL: <https://arsindustrialis.org/vocabulaire-epiphylogenese-les-trois-memoires> (дата звернення: 27.10.2022). [in French]
2. Damisch, H. (1972). *Théorie du nuage : Pour une histoire de la peinture*. [A Theory of Cloud: Toward a History of Painting]. Paris: Seuil. 336 p. [in French]
3. Deleuze, G. (1969). *The Logic of Sens*. New York: Columbia University Press. 393 p.
4. Leroi-Gourhan, A. (1964). *Le geste et la parole. Tome I: Technique et langage*. [Gesture and Speech]. Albin Michel: Paris. 325 p. [in French]
5. Lindberg, S. (2019). *Being with Technique—Technique as being-with: The technological communities of Gilbert Simondon*. Cham: Springer, Continental Philosophy Review. 299-310 pp.
6. Logan, R.K. (2019). *Understanding Humans: The Extensions of Digital Media*. Toronto: University of Toronto. 304-322 p.
7. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill. 318 p.
8. McLuhan, M. (1967). Interview. In *McLuhan, Hot & Cool*. New York: Dial Press. 25-37 pp.
9. Peters, J.D. (2015). *The Marvelous clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. London: The University of Chicago Press. 419 p.
10. Stiegler, B. (1994). *La technique et le temps*. [Technics and Time]. Paris: Galilée. 329 p. [in French]